
ІСТОРІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК [37.013:165.74](477)“15/16”

Галина Антонюк

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЛАТИНСЬКИХ ШКІЛ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.

Актуальність дослідження проблеми гуманістичної спрямованості латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст. зумовлена сучасними умовами розвитку і формування освітньої та педагогічної думки в Україні, яка впродовж усієї історії свого становлення розвивалась у тісному зв'язку з кращими надбаннями світової педагогіки. Показовим щодо засвоєння на національному ґрунті досягнень гуманістичної педагогіки європейського Відродження є період XVI – XVII ст., коли започатковувалося формування власної школи й освіти.

В освітньому просторі України періоду XVI – XVII ст. діяли різні за конфесійною спрямованістю школи: братські, протестантські, католицькі, єзуїтські, уніатські. Це пояснювалося фактом входження етнічних українських земель до інонаціональних утворень – з XV ст. до складу Великого князівства Литовського, а з кінця XVI ст. – до Речі Посполитої. Саме в цей період формуються основні риси української школи, яка поєднувала в собі форми та ідеї освітньої практики національної (давньоруської) традиції, та чужонаціональної, зорієнтованої на західноєвропейські здобутки. Важливу роль в окреслений період починають відігравати братства – організації православного населення міст, які в умовах перебування у складі чужої держави стали ідейними центрами захисту мови, культури, віри, історичної пам'яті українського та білоруського народів [5, с. 38-42; 45-70; 6, с. 552-554]. Одним із головних напрямів діяльності братств була організація шкіл і друкарень із метою підняття освітнього рівня у православному середовищі. Саме освітня діяльність братств сприяла демократизації освіти, зробила її загальнодоступною, позбавила елітарного характеру. З діяльності братств в Україні розпочинається інтенсивне наближення української освітньої культури до західноєвропей-

ських стандартів. У своєму становленні братські школи пройшли два етапи: реформаційний і гуманістичний. Гуманістична лінія виокремилась у протистоянні з реформаційною і надалі спрямовувала українську школу на західноєвропейські освітні зразки. Виникнувши як греко-слов'янські початкові заклади, братські школи в міру розгортання своєї освітньої практики почали набувати прозахідних рис і наближено підходити до латино-польської освітньої моделі [9, с. 235–299].

Мета статті – прослідкувати гуманістичну лінію в освітній діяльності навчальних закладів, очолюваних католицькою церквою, насамперед протестантських та єзуїтських, які були широко розповсюджені на території українських земель кінця XVI – початку XVII ст., охарактеризувати освітній напрям *pietas litterata* (освічене благочестя) як всеєвропейську модель освітньо-виховного ідеалу епохи, на який були зорієнтовані зазначені заклади; визначити роль латинських шкіл у формуванні власної освітньої традиції.

В умовах Речі Посполитої освітні заклади, очолювані католицькою церквою (католицькі, протестантські, єзуїтські), мали чітке гуманістичне спрямування. Ці заклади підпадали під поняття “гуманістична школа” (*studia humanitatis*) [15, с. 42-44], у яких на той час уже була організаційно унормована всеєвропейська програма освіченого благочестя (*pietas litterata* – термін Е. Роттердамського [10, с. 75-78; 2, с. 361; 15, с. 44; 17, с. 12; 18, с. 575-591]). Теоретично програма *pietas litterata* була опрацьована Дезидерієм Еразмом Роттердамським у творі “*De ratione studii*” (1511) [10, с. 78] і була планом щодо вивчення латинської та грецької мов через кращі зразки літературних творів. Е. Роттердамський рекомендував селекційний підхід у виборі текстів. Його селекція слугувала подвійній меті – лінгвістичній (вивченню латинської та грецької мов) та виховній (підібрані твори повинні були сприяти формуванню належного морально-етичного світогляду учнів). У той же час варто зазначити, що в історії педагогіки Еразмова програма освіченого благочестя так і залишилася бути ідеалом, який не був втілений у життя, проте, як зазначає канадська дослідниця Н. Пилип’юк, загальні риси інтернаціонального *curriculum* на базі *pietas litterata* стабілізувалися наприкінці XVI ст. і далі впродовж наступних XVII і початку XVIII ст. продовжували слугувати моделлю для освітньої програми католицьких, протестантських шкіл, а в українському просторі – для Києво-Могилянського колегіуму (в наступному – академії) [10, с. 78-79].

Pietas litterata як освітній напрям був запроваджений в освітню практику європейської школи внаслідок широкого розповсюдження філологіч-

них методів ранніх гуманістів [19, с. 2-9; 15, с. 42-43]. Ранній гуманізм у науковій літературі часто називають етико-філологічним, бо він виник у сфері філологічної культури, яка в епоху XIV – XV ст. розумілася як комплекс наук про людину [2, с. 22]. У гуманістичній західноєвропейській школі вже у зазначений період утвердився високий культ слова, мови, яку людина опановує через кращі літературні зразки. У XV ст. в італійських університетах викладачів класичної літератури (*humanae litterae*) називали гуманістами. Невдовзі цей термін поширюється на території всієї Західної Європи у значенні “вченого знавця античної літературної спадщини” [15, с. 42]. Найбільш повного вияву гуманізм досягнув у діяльності початкових і середніх шкіл, які виникли в Італії, а далі поширилися по всій Європі. Підставою для укладання навчальної програми гуманістичних шкіл були твори латинських і грецьких авторів. Головним предметом гуманістичного циклу була риторика, завдання якої – підготувати учнів до активного суспільного життя. На думку гуманістів, справжньою метою освіти є формування добродетеля за допомогою найкращих літературних творів. Зразком такої освіти вважалася римська, яка базувалася на грецькій пайдейї та головним завданням ставила виховання громадянина, здатного відповідати на запити приватного і громадського життя і керувати державою на основі системи права [3, с. 54, 112-113; 19, с. 2-9].

Отже, в основі гуманістичної освіти було вивчення латинської мови через кращі зразки творів з античної літератури. Культ латинської мови виявлявся у згадуваних навчальних закладах у розробці техніки детального аналізу та наслідуванні стилістичних канонів античності. Така шкільна методика була найпослідовніше розроблена у курсах поезики і риторики, тобто предметів трівіуму “семи вільних мистецтв” і мала назву “*imitatio antiquorum*” [наслідування стародавніх], а обидва згадані предмети належали до вищих гуманістичних студій (*studia humaniora*). Варто зазначити, що класична антична спадщина, на яку були зорієнтовані згадані освітні заклади, була ретельно опрацьована з точки зору християнської етики [10, с. 75-109]. До обов’язкової програми навчання (Цицерон, Вергілій, Горацій, Овідій, Лівій) добиралися відповідно опрацьовані тексти, а їх інтерпретація, згідно з тогочасними освітніми завданнями, мала сприяти вихованню християнської моралі та гідної поведінки. У такий спосіб відбувалося формування, а далі – унормування виховного ідеалу епохи *pietas litterata* (освічене благочестя), в основу якого були покладені основні риси гуманістичної педагогіки: знання латинської мови, діяльна поборність і вміння належно себе поводити [15, с. 44; 18, с. 576].

На українських землях Речі Посполитої перша гуманістична школа як новий тип освітнього закладу з'являється у формі кальвіністської школи у м. Дубецько з 1559 р. [4, с. 40; 17, с. 13-14]. За свідченнями сучасного українського історика Н. Яковенко, у цьому начальному закладі з часу заснування до 1562 р. навчалоя до трьохсот юнаків з Перемишльської та Сяноцької земель Руського воєводства. Серед інших кальвіністських закладів, які в навчальних програмах орієнтувалися на гімназійний рівень, були школа в м. Панівцях на Волині (проіснувала з 1590 до 1611 р.) [17, с. 14]. Як і в Дубецьку, тут, окрім предметів гуманістичного трівіуму, викладалися елементи філософії та теології, а з 1608 р. при школі діяла друкарня [7, с. 74; 4, с. 40-41; 2, с. 355-361].

У кінці XVI – на початку XVII ст. помітним осередком реформаційних настроїв на українських землях, які тоді підпорядковувалися Речі Посполитій, стала Волинь, дещо пізніше – Західна Київщина. Сильні позиції утримувала тут соцініанська течія протестантизму, яка надавала особливого значення освіті як засобу розумового і морального самовдосконалення. Скрізь, де виникали соцініанські громади, створювалися і школи, загальне число яких перевищувало кілька десятків [17, с. 14]. Найбільш відомою серед протестантських навчальних закладів в Україні була соцініанська гімназія в м. Киселині (нині с. Киселин Волинської обл.) [18, с. 578; 4, с. 40]). За свідченням Н. Яковенко, Киселинський навчальний заклад набув академічного рівня Раківської гімназії (Польща) і залишив свій слід в історії протестантського шкільництва в Україні [17, с. 15].

Значення протестантської освіти для України полягає, перш за все, у тому, що вона імплантувала в український освітній простір західно-європейські освітні моделі, стимулювала в українській молоді інтерес до вивчення наук, що мало своїм наслідком збільшення кількості молодих людей, які виявляли бажання здобувати освіту за кордоном. Ще однією характерною рисою протестантських шкіл була їх віротерпимість. У них могли навчатися представники різних віросповідань, причому прийняття протестантизму не було необхідною умовою [4, с. 40]. Саме з появою протестантського шкільництва помітно інтенсифікується освітній рух української молоді, зазнають змін усталені маршрути. Наслідком було знайомство з іншою культурою, з іншим типом мислення і світосприйманням. Як зазначає Н. Яковенко, сучасна наукова думка вбачає в українській Реформації ширший світоглядний контекст, вважаючи її “одним із перших поштовхів до принципового оновлення української культури, розвороту її, як висловлювався Дмитро Чижевський, обличчям на Захід” [18, с. 580].

Ще один тип гуманістичної школи, що діяв на території Речі Посполитої і був потужним чинником у пропаганді ідей католицизму, була єзуїтська школа. Члени ордену Товариства Ісуса (*Societas Jesu*) починають організовувати свої школи на території Речі Посполитої вже з середини XVI ст. [4, с. 22; 17, с. 16-17; 14, с. 38-78]. Орден єзуїтів став одним із знарядь у здійсненні реформи католицької церкви, наміченої Тридентським собором (1545-1563 рр.). Значна увага у реалізації цієї реформи була приділена ролі та функції школи, яка мала стати основним засобом пропаганди ідей католицизму на території Речі Посполитої, яка у цей час перебувала під сильним впливом протестантських настроїв. По суті, це була нова система освіти, яка відповідала потребам релігійного оновлення на основі здобутків гуманізму і реформації. З початку свого існування єзуїтські навчальні заклади (колегіуми або колегії) у своїй освітній програмі орієнтувалися на модель гуманістичної школи [15, с. 42], вироблену протестантськими гімназіями, а щодо виховного ідеалу в них, як і в згаданих гімназіях, визнавалася *pietas litterata*. Оскільки ж головною метою єзуїтської системи освіти було поширення католицької віри, то молодь навчалася у цих школах безкоштовно з одночасним проголошенням принципу терпимості до учнів некатолицького віросповідання [15; 14, с. 79-118; 4, с. 22-23; 2, с. 361-370; 21; 22]. Упродовж 1580-1590 рр. поступово оформився єдиний Статут єзуїтських шкіл (*Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*), що вийшов друком 1600 р. і регламентував структуру навчальних закладів і учбовий процес [15, с. 50-53; 14, с. 79-80].

Серед єзуїтських навчальних закладів існували два типи колегій: середнього і вищого рівнів. Перші давали типову освіту гуманістичної школи з трьох “граматичних” класів (*infima, grammatica, syntaxis*) і двох “гуманістичних” — поетики та риторики (*poësis, rhetorica*); у рамках двох останніх могли викладатися грецька мова і початки філософії та моральної теології. Другі (так звані повні колегіуми) мали спеціальні класи вищих наук (*superiora*): філософії (два або три роки) і теології (чотири роки); філософські студії передбачали також вивчення логіки і математики. Щодо Речі Посполитої, то з 32 колегіумів (Т. Шевченко згадує 42 колегії [15, с. 57]) у середині XVII ст. повним був спочатку лише Віленський, реорганізований у 1578 р. на академію; з часом навчальними закладами вищого типу стали також школи в Полоцьку, Пінську та Любліні, а на Україні — у Львові, Перемишлі та Ярославі [17, с. 17; 21; 22].

Навчання в єзуїтських школах було чітко регламентоване, що виявлялося в організації навчання і у використанні підручників [15, с. 57-71; 14, с. 82-111]. Підручники по всіх колегіях вживалися однотипні.

Базою для вивчення латинської граматики служив багато разів перевиданий по всій Європі, у тому числі в Речі Посполитій, посібник іспанського єзуїта Еммануїла Альвара "De institutione grammaticae", а у синтаксичному класі учні читали фрагменти з античних авторів (Цицерона, Овідія, Вергілія, Катулла, Тібулл, Проперція та ін.) зі спеціальних видань шкільного призначення [15, с. 57-59]. Закінчуючи граматичний клас, учень повинен був на достатньому рівні володіти латинською мовою, мати певні знання з таких дисциплін, як історія, міфологія, географія. Статут Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu регламентував уже в початковій школі вчителям говорити латиною і стежити, щоб учні також послуговувалися цією мовою [15, с. 57-59].

У класі поезії учні поглиблювали свої знання з класичних мов, засвоювали поетичну стилістику високої латини, готуючись до наступного класу риторики, основним завданням якого було опанування мови Цицерона. Як підручник у класі поезії використовувався трактат із поезії Юлія Скалігера "Poëtices libri septem" (перше видання 1561 р.), "De constructione" Якоба Гретсера, "De copia verborum", "De conscribendis epistolis", "De octo partibus orationis constructione", "De civilitate morum" Еразма Роттердамського (перелік підручників за Т. Шевченко [15, с. 61]; Т. Шевченко посилається на: Monumenta Historica Societatis Jesu. Monumenta Paedagogica. Romae. 1965. Vol. 1: 1540-1556. P. 97, 138, 168, 438-149; Romae 1974. Vol. 2.1557-1572. P. 333, 589, 591; Romae. 1974. Vol. 3: 1557-1572. P. 282). У цьому класі учні самостійно вже пробували писати власні поетичні твори та промови.

Основне місце у гуманістичній освіті, послідовниками якої були єзуїтські школи, відводилося риториці як мистецтву переконання словом [15, с. 63; 2, с. 367]. Як зазначає Т. Шевченко, гуманістична риторика утвердилась у новітньому європейському шкільництві після її довгих середньовічних модифікацій, коли у стосунках між людьми "ожилла надія на перевагу сили аргументу над аргументом сили (plus ratio quam vis)" [15, с. 62]. Головна мета єзуїтської проповіді переслідувала гуманістичну мету: спонування до благочестивого життя. Єзуїтські інтелектуали вважали, що лише поет-християнин здатний досягнути вершин античної досконалості та гармонійно поєднати у своїй творчості античну і християнську традиції. Ідеальним автором для наслідування і вправлення у риторичній практиці вважався Марк Туллій Цицерон, творчість якого по праву вважалася вершиною розвитку римського красномовства [1, с. 29, 54].

Єзуїтський чин використав нейтральну за своєю природою риторику з новою ідеологічною метою. Єзуїтські школи, що розгорнули

свою діяльність на території Речі Посполитої, призначалися, насамперед, для освіти місцевої еліти, яка далі мала виконувати покладені на неї місійні завдання з метою інтелектуальної католизації на православних і протестантських територіях [20, с. 130]. Мистецтво переконання було ефективним засобом впливу на опонентів. Тому при вивченні риторики в орденських школах Речі Посполитої велика увага була приділена вправам, які розвивали навички ведення полеміки у релігійних диспутах [20, с. 130-134]. Такі завдання, які ставилися перед католицькими, зокрема єзуїтськими навчальними закладами, не були притаманними на початковому етапі для українських (братських) шкіл, що згодом виявило себе як недолік православної освіти.

Велику увагу в єзуїтських навчальних закладах було приділено вихованню молоді. Справа виховання і навчання стала одним із головних напрямів у діяльності ордену, що знайшло своє підтвердження у Статуті: “удосконалювати людей у християнському вченні та житті й розповсюджувати справжню віру шляхом поширення слова Божого, духовними вправами, умертвінням плоті, подвигами любові, вихованням юнацтва, наставлянням тих, хто не має справжнього поняття про християнство” [13, с. 526-528]. Єзуїтські наставники вважали, що викладання – це така сама справа милосердя (*opera caritatis*), як катехизація, проповідування, праця у лікарнях тощо. Один із соратників засновника ордену І. Лойоли А. Полянко зазначав, що “...є два шляхи допомоги ближньому: у колегіях, через навчання молоді літератури... і християнського життя, і другий – допомагати людям через проповіді, сповіді та інші засоби... Кожний єзуїт повинен взяти свій тягар відповідальності за школи” [цит. за: 15, с. 47]. Обітниця брати участь у вихованні поряд з іншими вимогами була закріплена у Статуті: кожен член ордену мав піклуватися про те, щоб Товариство ніколи не випускало з рук виховання юнацтва і наставляння дорослих несвідомих у головних засадах християнського вчення [13, с. 527]. Будучи послідовними “воїнами” і дотримуючись вимог Статуту, члени ордену Ісуса досягли значних успіхів у справі освіти і виховання молоді. За даними А. Джуринського, у Європі у 1600 р. налічувалося приблизно 200 єзуїтських шкіл [3, с. 132].

Головним стимулом у навчанні був принцип змагання, широко практикований у найрізноманітніших формах. Найбільш розповсюдженою формою змагання був диспут [2, с. 367-370; 15, с. 73-90; 14, с. 102-111].

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. єзуїтські школи широко розповсюджуються на українських землях. У 1571 р. створюється колегіум у м. Ярославі, дещо пізніше – у Львові, Луцьку (1608 р.), Кам’янці-Поділь-

ському (1611 р.), Острозі (1624 р.), Новгороді-Сіверському (1635 р.) та інших містах [4, с. 22]. Вичерпну інформацію про поширення єзуїтських колегій подає Тетяна Шевченко [15, с. 91-95; 101-150].

Не дивлячись на значну кількість єзуїтських навчальних закладів, що були організовані на території України, яка входила до складу Речі Посполитої, ставлення українського загалу до єзуїтських шкіл не було однозначним [15, с. 153-158; 17, с. 21-23; 18, с. 589-580]. З одного боку, збереглося багато свідчень про негативну оцінку діяльності членів ордену. Вона закономірна, коли взяти до уваги, що сучасники небезпідставно пов'язували відплив православної молоді до католицизму з освітньою діяльністю єзуїтів. Члени ордену справді були вправними “ловцями душ”, здобуваючи нових і нових вірних не лобовою пропагандою (навчання релігії як окремої дисципліни в колегіях взагалі не практикувалося), а завдяки продуманим засобам впливу на емоційний світ молодої людини. Близькість ерудиції та манер професорів (єзуїти проходили багаторічний вишкіл перед посвяченням у члени ордену), пишні театралізовані процесії, шкільні вистави на релігійну тематику, хоріві декламації приваблювали як юнаків-католиків, так і юнаків-православних [15, с. 74-90; 2; с. 364-370]. Для останніх це нерідко мало кардинальні наслідки, спершу – некорисними для православного духівництва порівняннями, а далі (не без допомоги єзуїта-наставника) – релігійною конверсією. Анонімний волинський полеміст у 20-х рр. XVII ст., звертаючись до батьків, які віддавали своїх дітей у єзуїтські колегії, писав: “Аж ты дал с[и]нька свого, дал до проклятої школи, а зльаща до начиня діаволского вызуитовъ. Ажъ они там твоего сынка русинька, засмаковавши єму поганую діаволую науку, ошукали... А потом и тебе, отца, и твоего отца и увес народ твой, и язык твой с[вя]тый... и розум, и мудрость твою... А почнет ти цукровати свою земную д[у]шевную бьсовскую, ажъ русинок, твой сынок як дурный прийметь за правду и хопитя погыбели их и своєї. Ажъ юже и на вьру свою святую правдивою як пес щекаєт, и на тебе отца, и на матерь на свою, і на увес родъ свой, и вьри, и языка своего мног[о]славного святого вырекаєт-ся російского” [цит. за: 8, с. 71]. Така гостра постановка питання, як зазначає Н. Яковенко, була “характерною лише для людей із церковного середовища” [17, с. 22]. Для широкого ж загалу очевидними були переваги єзуїтської освітньої системи: можливість безкоштовно отримати ґрунтовну і якісну освіту, що відповідала кращим європейським зразкам, знання латинської мови та навик досконалої поведінки. Показовим щодо сказаного є заповіт брацлавського воєводи В. Загоровського. Ревнитель православ'я, відданий “обычаем цнотливим и покорным руским”, вірний

“греческого закону” дає детальні настанови виконавцям своєї останньої волі щодо майбутнього його малолітніх синів Василя і Максима. З великою увагою В. Загорівський підходить до питання освіти своїх дітей: спочатку у віці семи років їх слід навчати руській мові та Святому письму, прищеплювати їм навиків до майбутньої суспільної діяльності: “русское науки в писме святом дати учити и, не пестячи их, пилне и порядне до науки приводити, так яко бы ся напотом, з доброе науки своее, богу милостивому для помноженя хвалы и Речи Посполитой ку службе, их милости, панам, так родителям, яко и приятелям своим, и теж всем посполите и каждому зособна, до целого отдаванья повинности своее згодитися могли”. Наступним кроком мало бути навчання дітей латинської мови, для цього слід знайти “бакаляра статечного, который бы их науки латинского письма добре учити мог”. А після того, як опанують початки латинської науки, послати їх на навчання “до Вилни к езуитам, бо там хвалят дѣтям добрую науку” [12, с. 171].

Серед вихованців єзуїтських шкіл були такі відомі постаті в українській культурі, як Л. Баранович, Б. Хмельницький, С. Полоцький, Ф. Прокопович, П. Орлик та ін. [15, с. 155]. Цей факт засвідчує необґрунтованість тези полемістів про обов’язкову релігійну конверсію православних вихованців у єзуїтських школах. Погоджуємося з думкою Н. Яковенко, яка з цього приводу зазначає, що “та обставина, що в українській історіографічній традиції саме слово “єзуїт” ще донедавна слугувало за метафору мракобісся, перешкоджала нормальному науковому дослідженню єзуїтської освітньої діяльності, у тому числі стосовно персоналій професорів та учнів кожної з колегій. Тим часом із позицій сучасної науки оцінки масштабу релігійних конверсій православного учнівства мусили б спиратися не на публіцистичні випадки православних полемістів XVII ст., а на документально підтверджену статистику, а власне її поки що й немає” [17, с. 22].

У практиці православної освіти вперше на зразок єзуїтських шкіл була заснована П. Могилою у 1631 р. школа при Лаврському монастирі, яка згодом, після об’єднання з Київською братською школою, була реорганізована у Києво-Могилянський колегіум. Організаційно Києво-Могилянський колегіум (згодом – Академія) був структурований за моделлю єзуїтського колегіуму: на чолі навчального закладу стояв ректор (до його обов’язків входило викладання філософії та теології), за ним – префект (до обов’язків входило інспектування за студентами та викладач риторики). Навчальний план київського колегіуму (Академії) відповідав єзуїтському плану [16, с. 129]. Щодо підручників, які використовуву-

валися у процесі навчання у КМК (далі – Академії), то вони були універсальними для єзуїтських шкіл [16, с. 130-131].

Активно засвоювались у київському колегіумі й форми роботи з учнями. Учителям допомагали більш здібні учні (auditors), до обов'язків яких входило допомагати своїм товаришам у навчанні; учні старших класів – інспектори – опікувались навчанням і вихованням колег із заможних родин. Так само як у єзуїтських школах, при КМК діяла бурса для бідних студентів. На зразок єзуїтських навчальних закладів були організовані православні навчальні заклади – Чернігівська, Харківська, Переяславська колегії, засновані на основі моделі КМА у XVIII ст. [15, с. 158].

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки: навчальні заклади, очолювані католицькою церквою (протестантські, єзуїтські), мали широке поширення на українських землях, які підпорядковувалися Речі Посполитій. Орієнтуючись на кращі досягнення гуманістичної західно-європейської педагогіки, вони стали потужними освітніми інститутами тогочасної Європи. Вагоме місце в освітній орієнтації згаданих навчальних закладів посідала програма освіченого благочестя, яка була спрямована на засвоєння кращих літературних зразків із метою вивчення класичних мов; одночасно програма освіченого благочестя передбачала формування високоінтелектуальних і високоморальних рис майбутнього громадянина. Гуманістичні школи, очолювані католицькою церквою, та їхня освітньо-виховна програма – освічене благочестя – мали вплив на формування моделі власної національної школи, що була втілена у практиці братських шкіл, а далі – у діяльності Києво-Могилянської академії.

Посилання:

1. *Гаспаров М. Л.* Цицерон и античная риторика // Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / Пер. с лат. *Ф. А. Петровского, И. П. Стрельниковой, М. Л. Гаспарова*; под ред. *М. Л. Гаспарова*. — М.: Наука, 1972. — С. 7—73.
2. *Год Б. В.* Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття) / *Борис Год*; Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Короленка. — Полтава: АСМІ, 2004. — 463 с.
3. *Джурицкий А. Н.* История зарубежной педагогики. — М.: Изд. группа “Форум” – “Инфра-М”, 1998. — 268 с.
4. *Дзюба Е. Н.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI — первая половина XVII в.): [монография] / *Е. Н. Дзюба*; АН УССР, Ин-т истории. — К.: Наук. думка, 1987. — 129 с.
5. *Исаевич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст.: [монографія] / *Я. Д. Исаевич*. — К.: Наук. думка, 1966. — 251 с.
6. *Исаевич Я. Д.* Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів // Історія української культури у п'яти томах. — Том 2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. — К.: Наук. думка, 2001. — 848 с.
7. *Исаевич Я. Д.* Джерела історії української культури доби феодалізму XVI – XVIII ст. — Київ: Наук. думка, 1972. — 144 с.

8. *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / Відп. ред. *Я. Д. Ісаєвич*; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. — Київ : Наук. думка, 1990. — 192 с.
9. *Нічик В. М.* Реформаційні й гуманістичні ідеї в братських школах // Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / *В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій*; Відп. ред. *Горський В. С.*; Академія наук УРСР, Ін-т філософії. — К. : Наукова думка, 1990. — С. 235—299.
10. *Пилип'юк Н.* Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва // Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст. — Київ, 1993. — С. 75—109.
11. *Симчич М.* Курси логіки в Києво-Могилянській академії // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура : зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упор.: *Л. Довга, Н. Яковенко*. — К. : Критика, 2005. — С. 108—117.
12. Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. Полем. твори. Перекл. твори. Поет. твори / Авт. вст. ст. і ред. тому *В. Л. Микитась*; упор. і прим. *В. П. Колосової* та ін. — К. : Наук. думка, 1988. — 600 с.
13. Устав ордена іезуитов // Историческая хрестоматия по новой истории: пособие / Сост. *Я. Г. Гуревич*. — Т. I. — С.-Пб. : Типография *М. М. Стасюлевича*, 1914. — С. 526—528.
14. *Харлампович К.* Западнорусские православные школы XVI – начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. — Казань, 1898. — 524 с.
15. *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Серія : *Studia rationis*. — Львів : Вид-во “Свічадо”. 2005 — 338 с.
16. *Шевченко Т. М.* Навчальні заклади в церковній реформі пост-тридентського католицизму та могилянських реформах у Речі Посполитій (друга половина XVI – перша половина XVII ст. // Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи : II Міжнародна науково-практична конференція (18-19 жовтня 2010 р. КДА). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Shevchenko_Tetiana/Navchalni_zaklady_vtserkovnii_reformi_post-trydentskoho_katolyts
17. *Яковенко Н.* Латинське шкільництво і “шкільний гуманізм” в Україні кінця XVI – середини XVII ст. // Київська старовина. — 1997. — № 1/2. — С. 11—27.
18. *Яковенко Н.* Протестантські і католицькі школи. Замойська академія // Історія української культури у п'яти томах. — Том 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть. — Київ, 2001. — С. 575—591.
19. *Grafton A.* From Humanism to the Humanities. Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe / *A. Grafton, I. Jardine*. — Cambridge Mass., 1986. — 224 p.
20. *Korolko M.* Retoryka w polskich kolegiach jezuickich // *Jezuici a kultura polska : Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491-1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540-1990)*. Kraków, 15-17 lutego 1991 r. / Pod red. *L. Grzebenia, S. Obirka*. — Kraków, 1993. — S. 121—142.
21. *Łukaszewicz J.* Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. — Poznań, 1849–1852. — T. 1—4.
22. *Zaleski St.* Jezuici w Polsce. — Lwow. — T. I. — 1900. — 819 s.; T. II. — 1901. — 763 s.; T. III. — 1902. — 1244 s.

References (translated and transliterated)

1. *Gasparov M. L.* Ciceron i antichnaja ritorika // Ciceron Mark Tullij. Tri traktata ob oratorskom iskusstve (Cicero and ancient rhetoric // Cicero Marcus Tullius. Three treat-

- tises on oratory) / Translated from Latin by *F. A. Petrovskiy, I. P. Strelnikova, M. L. Gasparov* / *M. L. Gasparov* (ed.). Moscow : Science, 1972. P. 7—73.
2. *Hod B. V.* Vykhovannia v epokhu yevropeiskoho Vidrozhennia (seredyna XIV – pochatok XVII stolittia) (Education in the European Renaissance era (mid 14th - early 17th centuries)) / *V. Korolenko* State Teachers University of Poltava. Poltava, 2004, 463 p.
 3. *Dzhurinskij A. N.* Istorija zarubezhnoj pedagogiki (History of foreign pedagogy). Moscow, 1998, 268 p.
 4. *Dzjuba E. N.* Prosveshhenie na Ukraine i ego rol' v ukreplenii svjazej ukrainskogo naroda s russkim i belorusskim (Vtoraja polovina XVI — pervaja polovina XVII v.) : [monografija] (Education in Ukraine and its role in strengthening the ties of the Ukrainian people with Russian and Belarusian people (second half of the 16th - first half of the 17th centuries.) [Monograph] / Ukrainian Academy of Sciences, Institute of History. Kyiv : Scientific View, 1987, 129 p.
 5. *Isaievych Ya. D.* Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI - XVIII st. : [monohrafiia] (Brotherhood and their role in the development of Ukrainian culture of the 16th-18th centuries) : [Monograph]. Kyiv : Scientific View, 1966, 251 p.
 6. *Isaievych Ya. D.* Bratstva ta yikhni shkoly. Shkilnytstvo uniativ // Istoriiia ukrainskoi kultury u p'iaty tomakh (Brotherhood and their schools. School Uniates) // History of Ukrainian culture in five volumes. — Vol. 2 : Ukrainian culture of the 13th - early 17th centuries. Kyiv : Scientific View, 2001, 848 p.
 7. *Isaievych Ya. D.* Dzherela istorii ukrainskoi kultury doby feodalizmu XVI – XVIII st. (Sources of the history of Ukrainian culture of feudalism era in the 16th – 18th centuries). Kyiv : Scientific View, 1972, 144 p.
 8. *Mytsko I. Z.* Ostrozka slov'iano-hreko-latynska akademiia (1576-1636) (Ostrog Slavic-Greek-Latin Academy (1576-1636) / Ed. by *Ya. D. Isaievych*; USSR Academy of Sciences, Institute of Social Sciences. Kyiv : Scientific View, 1990, 192 p.
 9. *Nichyk V. M., Lytvynov V. D., Stratii Ya. M.* Reformatsiini i humanistychni idei v bratskykh shkolakh // Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini (XVI – pochatok XVII st.) (Reformation and humanist ideas in communal schools // Humanist and Reformation ideas in Ukraine (the 16th - early 17th centuries). / Ed. by *Horskyi V. S.*; Academy of Sciences, Institute of Philosophy. Kyiv: Scientific View, 1990. P. 235—299.
 10. *Pylypiuk N.* Kyivski poetyky i renesansni teorii mystetstva (Kiev poetics and Renaissance theory of art) // European Renaissance and Ukrainian literature of the 14th – 18th centuries. Kyiv, 1993. P. 75—109.
 11. *Symchych M.* Kursy lohiky v Kyievo-Mohylianskii akademii (Teaching logics in Kyiv Mohyla Academy) // Ukraine in the 17th Century: Society, Philosophy, Culture: collection of scientific works to honor the memory of prof. *Valeriia Mykhailivna Nichyk* / Ed. by *L. Dovha, N. Yakovenko*. Kyiv: Criticism, 2005. P. 108—117.
 12. *Ukrainska literatura XIV–XVI st. Apokryfy. Ahiohrafia. Palomn.tvory. Istoriohraf. Polem. tvory. Perekl. tvory. Poet. tvory* (Ukrainian literature of the 14th-16th centuries. Apocrypha. Hagiography. Pilgrimageworks. Historiography. Polemic works. Translated works. Poetic works / Ed. by *V. L. Mykytas*; Emphasis. and approx. *V. Kolosova* et al. Kyiv : Scientific View, 1988, 600 p.
 13. *Ustav ordena iezuitov* (Charter of Jesuit order) // Historical textbook on modern history : manual / Ed. by *Ya. G. Gurevich*. Vol. I. St.Petersburg : *M. M. Stasiulevich* Typography, 1914. P. 526—528.
 14. *Harlampovich K.* Zapadnorusskie pravoslavnye shkoly XVI – i nachala XVII veka, otnoshenie ih k inoslavnym, religioznoe obuchenie v nih i zaslugi ih v dele zashhity

- pravoslavnoj very i cerkvi (West Russian Orthodox schools in the 16th - early 17th centuries, their relation to the non-Orthodox, religious education in them and their achievements in the protection of the Orthodox faith and the Church). Kazan', 1898, 524 c. + (2) + (XII).
15. *Shevchenko T.* Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverty XVI – seredyny XVII st. Seria: Studia rationis (Jesuit education in Ukrainian lands in the last quarter of 16th - mid 17th centuries. Series: Studia rationis). Lviv : "Svichado" Publishing House, 2005, 338 p.
 16. *Shevchenko T. M.* Navchalni zaklady v tserkovnii reformi post-trydentskoho katolytysizmu ta mohylianskykh reformakh u Rechi Pospolytii (druha polovyna XVI – persha polovyna XVII st. (Educational institutions in church reform of post-Trent Catholicism and Mohyla reforms in Rech Pospolyta (the second half of the 16th - first half of the 17th centuries). // II International scientific and practical conference "Religious and secular education: history of relations - present time – prospects" (18-19 October 2010). [Electronic resource]. — Mode of access : http://shron.chtyvo.org.ua/Shevchenko_Tetiana/Navchalni_zaklady_vtserkovnii_reformi_post-trydentskoho_katolyts
 17. *Yakovenko N.* Latynske shkilnytstvo i "shkilnyi humanizm" v Ukraini kintsia XVI – seredyny XVII st. (Latin schooling and "school humanism" in Ukraine in the late 16th - mid 17th centuries). // Kiev antiquity, 1997, № 1/2. P. 11—27.
 18. *Yakovenko N.* Protestanstki i katolytski shkoly. Zamoiska akademiia (Protest and Catholic schools. Zamoysk Academy) // History of Ukrainian culture in five volumes. Vol. 2: Ukrainian culture of the 13th - first half of the 17th centuries. Kyiv, 2001. P. 575—591.
 19. *Grafton A., Jardine I.* From Humanism to the Humanities. Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe. Cambridge Mass., 1986, 224 p.
 20. *Korolko M.* Retoryka w polskich kolegiach jezuickich // Jezuci a kultura polska (Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491-1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540-1990). Kraków, 15-17 lutego 1991 r.) (Rhetoric in the Polish Jesuit colleges) // Jesuits and the culture of Poland (Materials of Jubilee symposium of the 500th anniversary of the birth of Ignatius Loyola (1491-1991) and the 450th anniversary of Jesus Society (1540-1990). Krakow, 15-17 February 1991). / *L. Grzebenia, S. Obirk* (ed.). Kraków, 1993. P. 121—142.
 21. *Łukaszewicz J.* Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794 (History of schools in the Crown and the Grand Duchy of Lithuania since the earliest times until 1794). Poznań, 1849–1852. Vol. 1—4.
 22. *Zaleski St.* Jezuci w Polsce (The Jesuits in Poland). Lviv. Vol. I, 1900, 819 p.; Vol. II, 1901, 763 p.; Vol. III, 1902, 1244 p.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013

Г. Антонюк

Гуманистическая направленность латинских школ

в образовательном пространстве Украины конца XVI – начала XVII вв.

В статье прослеживается становление гуманистических тенденций в практике учебных заведений, возглавляемых католической церковью (протестантских, иезуитских), действовавших и получивших широкое распространение на территории Украины рассматриваемого периода; охарактеризовано образовательное направление *pietas litterata* (просвещенное благочестие) как общеевропейскую модель образовательно-воспитательного идеала эпохи, на которую ориентировались указанные учебные заведения; определена роль латинских школ в процессе формирования собственной образова-

тельной традиции. Автор делает вывод, что учебные заведения, возглавляемые католической церковью (протестантские, иезуитские), были широко распространены на украинских землях Речи Посполитой. Ориентируясь на лучшие достижения гуманистической западноевропейской педагогики, они стали мощными образовательными институтами тогдашней Европы. Весомое место в образовательной ориентации упомянутых учебных заведений занимала программа просвещенного благочестия, которая была направлена на усвоение лучших литературных образцов с целью изучения классических языков; одновременно программа просвещенного благочестия предусматривала формирование высокоинтеллектуальных и высоконравственных черт будущего гражданина. Гуманистические школы, возглавляемые католической церковью, и их образовательно-воспитательная программа – образованное благочестие – повлияли на формирование модели собственной национальной школы, которая была воплощена в практике братских школ, а дальше – в деятельности Киево-Могилянской академии.

Ключевые слова: гуманистическое образование, просвещенное благочестие, иезуитские образовательные учреждения, отечественное образование, национальная традиция.

H. Antoniuk

**Humanistic Orientation of Latin Schools in the Educational Field
of Ukraine at the End of the XVIth – early XVIIth Centuries**

The article examines the formation of humanistic tendencies in the practice of educational institutions founded by the Catholic Church (Protestant, Jesuit ones), which were widespread on the Ukrainian lands during the investigated period. The article also characterizes the educational direction – pietas litterata (enlightened piety) as a general European model and educative ideal in the mentioned period. The role of Latin schools in the process of forming own educational tradition is defined. The author concludes that the educational institutions led by the Catholic Church (Protestant, Jesuit ones) were widespread in the Ukrainian lands of Rzeczpospolita (Polish country). Focusing on the best achievements of the West European humanistic pedagogy, they became powerful educational institutions of Europe in that period. The program of enlightened piety took an important place in the educational orientation of the above-mentioned educational institutions. This program was aimed at the mastering of the best literary models to study classical languages and, at the same time, the program of enlightened piety provided the formation of the highly intelligent and highly moral traits of the future citizen. The humanistic schools led by the Catholic Church and their educational and mentoring program – enlightened piety – influenced the formation of national school model, which was embodied in the practice of communal schools, and then – in the activities of Kyiv-Mohyla Academy.

Key words: humanistic education, enlightened piety, Latin School, Jesuit educational institutions, national education, national tradition.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор О. А. Лавріненко